

УДК 343.232

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2025-27-2\(41\)-8](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2025-27-2(41)-8)

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Павлова Тетяна Олександрівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2558-823X>Web of Science Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/ADI-6059-2022>

У статті досліджуються теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з об'єктивною стороною кримінального правопорушення, яка є одним із ключових елементів складу кримінального правопорушення. Визначається місце об'єктивної сторони у структурі складу кримінального правопорушення та її значення для встановлення суспільної небезпеки та кваліфікації кримінально-протиправного діяння. Висловлюється власна позиція щодо визначення змісту обов'язкових і факультативних ознак, зокрема суспільно небезпечного діяння, суспільно небезпечних наслідків, причинно-наслідкового зв'язку, способу, місця, часу, знаряддя (засобу) вчинення кримінального правопорушення й обстановки вчинення кримінального правопорушення.

Особливу увагу приділено дискусійним питанням, які виникають у правозастосуванні, як-от встановлення моменту закінчення кримінального правопорушення залежно від законодавчої конструкції складу кримінального правопорушення; складнощі доведення причинно-наслідкового зв'язку між суспільно небезпечним діянням і наслідками; відмежування кримінального правопорушення від інших видів правопорушень за об'єктивними критеріями; вплив оціночних понять на встановлення ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення та кваліфікацію. Наголошується на потребі в удосконалення законодавчих конструкцій Кримінального кодексу України та вироблення єдиної правозастосовної практики. Авторка дійшла висновку, що системний підхід до дослідження об'єктивної сторони кримінального правопорушення має не лише теоретичне, а й суттєве практичне значення для забезпечення законності, справедливості та кримінально-правової кваліфікації.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, кримінально-правова охорона, кримінально-правові відносини, кримінально-правова кваліфікація, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Pavlova Tetiana. Objective Element of a Criminal Offense: Theoretical Foundations and Challenges of Law Enforcement

The article explores theoretical and practical issues related to the objective element of a criminal offense, which constitutes a fundamental component of the corpus delicti. The study defines the place of the objective aspect within the structure of a criminal offense and highlights its significance for determining the degree of social danger and ensuring the proper legal qualification of a criminally unlawful act. The author presents a reasoned position regarding the interpretation of mandatory and optional elements, in particular socially dangerous conduct, socially dangerous consequences, causal relationship, as well as the method, place, time, instrument (means) of committing a criminal offense, and the circumstances under which the offense is committed.

Particular attention is devoted to the controversial issues arising in law enforcement practice: determining the moment of completion of a criminal offense depending on the legislative construction of its corpus delicti; the difficulties of proving a causal relationship between socially dangerous conduct and its consequences; distinguishing a criminal offense from other types of offenses on the basis of objective criteria; as well as the impact of evaluative concepts on establishing the elements of the objective aspect of a criminal offense and its qualification. The necessity of improving the legislative constructions of the Criminal Code of Ukraine and developing a unified law enforcement practice is emphasized. The author concludes that a systematic approach to studying the objective element of a criminal offense has not only theoretical but also significant practical importance for ensuring legality, justice, and proper criminal law qualification.

Key words: criminal law, criminal responsibility, criminal offense, corpus delicti of a criminal offense, criminal law protection, criminal law relations, criminal law qualification, objective element of a criminal offense, features of the objective element of a criminal offense.

Вступ. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення є одним із ключових елементів складу, ознаки якого впливають на кримінально-правову кваліфікацію. Саме ознаки об'єктивної сторони дають можливість надати юридичну оцінку поведінці суб'єкта та відмежувати кримінально каране діяння від інших видів правопорушень. Зміст об'єктивної сторони кримінального правопорушення охоплює зовнішні прояви кримінально протиправної поведінки – суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, причинно-наслідковий зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними

наслідками, а також факультативні ознаки складу, які в разі їх закріплення в диспозиції норми Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) визнаються обов'язковими та мають значення для кримінально-правової кваліфікації.

Актуальність цього дослідження зумовлена постійними змінами Кримінального кодексу України, необхідністю його гармонізації з європейськими стандартами, а також складністю практичного застосування норм, які регламентують об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення через велику кількість оціночних понять. У правозастосовній діяльності нерідко виникають проблеми в доведенні причинно-наслідкового зв'язку, визначенні моменту закінчення кримінального правопорушення, розмежуванні суміжних складів кримінальних правопорушень, що безпосередньо впливає на забезпечення принципів законності та справедливості в кримінальному процесі.

Матеріали та методи. Правову природу та кримінально-правове значення об'єктивної сторони кримінального правопорушення й суміжних із нею понять досліджували такі вчені, як А. А. Андрушко, Д. О. Балобанова, Л. П. Брич, В. І. Борисов, І. Б. Газдайка-Василишин, С. В. Гонтарь, В. К. Гришук, Ю. А. Дорохіна, О. О. Дудоров, Ю. В. Орлов, В. К. Матвійчук, М. І. Панов, А. В. Савченко, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, І. О. Харь та інші науковці. Слід зазначити, що більша частина наукових досліджень об'єктивної сторони кримінального правопорушення відбувається через правовий аналіз певних складів кримінальних правопорушень чинного Кримінального кодексу України, тому потребують додаткового осмислення та розгляду теоретичні засади й основні проблеми правозастосування об'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення розглядається у статті через призму таких методів наукового пізнання: діалектичного, догматичного (юридичного), системного аналізу, порівняльно-правового тощо.

Метою статті є узагальнене дослідження теоретичних та практичних аспектів об'єктивної сторони кримінального правопорушення, визначення змісту її обов'язкових та факультативних ознак, а також вироблення пропозицій щодо вдосконалення законодавчих конструкцій Кримінального кодексу України з метою забезпечення єдності правозастосування.

Результати. Поняття об'єктивної сторони кримінального правопорушення не передбачено чинним Кримінальним кодексом України (далі – КК України), а розробляється наукою кримінального права. Традиційно в науці кримінального права під об'єктивною стороною кримінального правопорушення розуміють сукупність ознак, що характеризують зовнішній прояв кримінального правопорушення, яке посягає на суспільні відносини, що охороняються Кримінальним кодексом України.

Слід відрізнити об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення як законодавчу модель кримінально протиправного діяння певного виду (наприклад, законодавчу модель крадіжки – ст. 185 КК України [1]) від об'єктивної сторони певного кримінального правопорушення як явища реальної дійсності, що об'єктивується через кримінальну протиправну поведінку суб'єкта.

Науковці, досліджуючи зміст об'єктивної сторони кримінального правопорушення, надають різні визначення, які відрізняються здебільшого редакційно, зберігаючи вказівку на зовнішній прояв (зовнішню характеристику, зовнішню сторону тощо) кримінального правопорушення. Наприклад, професор М. І. Панов пише, що «об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це зовнішня сторона (зовнішнє вираження) кримінального правопорушення, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення кримінального правопорушення» [2, с. 111]. Також учені надають визначення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення: зокрема, Д. О. Балобанова та І. Б. Газдайка-Василишин вважають, що «це сукупність встановлених кримінальним законом ознак кримінального правопорушення, що характеризують зовнішній процес кримінально протиправного діяння» [3, с. 8].

Теоретична конструкція об'єктивної сторони кримінального правопорушення має такі ознаки: суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, причинно-наслідковий зв'язок, місце, час, спосіб, знаряддя (засоби), обстановка вчинення кримінального правопорушення. Об'єктивна сторона проявляється через вчинення кримінального правопорушення, визначення та форми (види) якого закріплені в ст. 11, 12 КК України, а саме: «Кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення» [1, ч. 1 ст. 11]. Відповідно до ч. 1 ст. 12 КК України, «кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини». Указаний поділ має важливе правове значення та впливає на кваліфікацію та призначення покарання. Але на практиці під час диференціації кримінального правопорушення на форми (види) – кримінальний проступок та злочин – виникають складнощі у праворозумінні та правозастосуванні, оскільки ні в Загальній частині, ні в Особливій частині чинного Кримінального кодексу України не розкривається зміст

та види покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, яке виступає одним із критеріїв розмежування вказаних форм. Виходячи із змісту положень розділу X та розділу XV Загальної частини КК України, вважаємо, що до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, слід віднести покарання, які не пов'язані з ізоляцією засудженого.

Будь-яке кримінальне правопорушення завжди вчиняється в певному місці, у певний час, у конкретній обстановці, певним способом і нерідко з використанням різних знарядь або засобів. Ці об'єктивні ознаки можуть бути як зазначені, так і не зазначені в кримінальному законі для опису відповідної форми (виду) кримінально протиправної поведінки. Причому місце, час, обстановка вчинення кримінального правопорушення різним чином співвідносяться із суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю). Вони характеризують його із зовнішньої сторони і свідчать про те, у якому місці, протягом якого часу, у якій об'єктивній обстановці вчинено кримінально протиправну дію (бездіяльність). Інше значення для характеристики суспільно небезпечного діяння мають спосіб і знаряддя (засоби) вчинення кримінального правопорушення. Вони належать самій дії (бездіяльності) та властиві їй. Спосіб указує на те, які прийоми та методи застосовував суб'єкт. Знаряддя або засоби свідчать про те, які предмети матеріального світу використав суб'єкт для виконання дії (бездіяльності), спрямованої на заподіяння шкоди об'єкту, який охороняється кримінальним законом. Суб'єкт їх може застосувати, але може й не застосувати, тобто використовує їх вибірково.

Ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення залежно від їх опису в диспозиції певної норми Особливої частини Кримінального кодексу України поділяються на дві групи: обов'язкові та факультативні. Вважаємо, що такий поділ ознак в межах об'єктивної сторони певного складу кримінального правопорушення залежить від законодавчої конструкції складу.

Наука кримінального права виділяє такі види складів за законодавчою конструкцією: усічені, формальні, матеріальні. Точне визначення виду складу за законодавчою конструкцією має надважливе правове значення, оскільки дає змогу встановити момент закінчення вчиненого кримінального правопорушення та, як наслідок, правильно його кваліфікувати, що впливає на формулу кримінально-правової кваліфікації. Розглянемо момент закінчення кожного із вказаних видів складів за законодавчою конструкцією. Так, момент закінчення усіченого складу переноситься, умовно кажучи, на час готування до кримінального правопорушення, таких складів у чинному Кримінальному кодексі України небагато, вони мають підвищену суспільну небезпеку, наприклад: ст. 129 КК (погроза вбивством); ст. 187 КК України (розбій); ст. 255 КК України (створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній) тощо. Моментом закінчення кримінального правопорушення з формальним складом вважається час вчинення суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), наприклад: ст. 146 КК України (незаконне позбавлення волі або викрадення людини); ст. 148 КК України (підміна дитини); ст. 296 КК України (хуліганство) тощо. Моментом закінчення кримінального правопорушення з матеріальним складом вважається час настання суспільно небезпечних наслідків, які визначені в певному складі, що передбачений диспозицією норми Особливої частини Кримінального кодексу України, наприклад: ст. 115 КК України (умисне вбивство); ст. 194 КК України (умисне знищення або пошкодження майна); ст. 237 КК України (невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення) тощо.

З викладеного слід зробити висновок, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення з формальним складом є суспільно небезпечне діяння. Вчинення будь-якого кримінального правопорушення тягне за собою певні негативні зміни в суспільних відносинах, на які було здійснено посягання, але в цьому особливому випадку, на думку законодавця, для притягнення суб'єкта до кримінальної відповідальності достатньо встановити лише факт вчинення самого суспільно небезпечного діяння, яке визначено в конкретній диспозиції норми Особливої частини Кримінального кодексу України.

У разі вчинення кримінального правопорушення з матеріальним складом обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є: суспільно небезпечне діяння, яке було вчинено суб'єктом кримінального правопорушення, суспільно небезпечні наслідки певного виду (наприклад, смерть, тяжкі наслідки, вказівка на великі розміри шкоди тощо) та причинно-наслідковий зв'язок, який обов'язково встановлюється між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками, що настали внаслідок вчинення кримінального правопорушення певного виду.

Тобто обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення слід визнати такі ознаки, без яких неможлива кваліфікація вчиненого суспільно небезпечного діяння як кримінального правопорушення певного виду, тобто вказані ознаки мають бути обов'язково встановлені за кожним кримінальним провадженням, оскільки закріплені в диспозиції та впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення.

Віднесення певних ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення до факультативних є умовним, оскільки виділяється в межах наукової моделі складу. Вказані ознаки потрібні для виокремлення певних ознак об'єктивної дійсності з метою їх теоретичного визначення. Якщо будь-яка з так званих

факультативних ознак передбачена в певному складі диспозиції норми Особливої частини Кримінального кодексу України, вона стає обов'язковою та впливає на кваліфікацію. Це означає, що факультативні ознаки є науковим теоретичним явищем, яке може реалізуватися практично, коли законодавець закріплює проаналізовані ознаки в певному складі, що допомагає в такому випадку розмежовувати склади кримінальних правопорушень між собою.

До основних проблем правозастосування в процесі встановлення ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення слід віднести такі: доведення причинно-наслідкового зв'язку; оцінка наслідків у разі вчинення кримінальних правопорушень із матеріальним складом через різне розуміння моменту закінчення кримінального правопорушення; недостатня уніфікація судової практики.

Однією з найскладніших проблем правозастосування під час встановлення об'єктивної сторони кримінального правопорушення є доведення причинно-наслідкового зв'язку. Наука кримінального права не створює своєї теорії причинності, а ґрунтується на теорії причинності або каузальності (лат. *causa* – «причина»), що розроблена філософією. Філософські категорії «причина» та «наслідок» відображають об'єктивно існуючі причинно-наслідкові зв'язки об'єктивного світу. Ці зв'язки мають універсальний характер. У них одне явище (подія, процес) виступає причиною іншого явища (слідства), тобто перше передуює другому в часі й перше є необхідною умовою або підставою виникнення, зміни або розвитку другого. Таким чином, причина породжує наслідок. Філософське розуміння об'єктивності причинного зв'язку є передумовою для вирішення питання про причинність у кримінальному праві.

Причина – це філософська категорія, що відображає одну з форм загального об'єктивного зв'язку, взаємозалежності та взаємозумовленості предметів, явищ, процесів. Під причиною розуміється явище, що закономірно породжує інше явище, розглянуте як слідство.

У науці кримінального права виділяються такі критерії визначення причинно-наслідкового зв'язку: а) діяння за часом повинне передувати наслідкам; б) заподіяна шкода (кримінально протиправний результат) має бути закономірним результатом вчиненого суспільно небезпечного діяння; в) діяння має бути головною причиною наслідків, що настали; г) діяння має з неминучістю викликати настання саме цього кримінально протиправного результату; д) суб'єкт має усвідомлювати хід розвитку причинно-наслідкового зв'язку, який повинен бути прямим і об'єктивно обумовленим.

У судовій практиці нерідко виникають труднощі з відмежуванням причинно-наслідкового зв'язку від звичайного збігу зовнішніх обставин. Так, у постанові Великої Палати ВС від 21.08.2019 у справі № 682/956/17 (провадження № 13-31ксі9) вказано, що для кваліфікації суспільно небезпечного діяння за ст. 286 КК України потрібно встановити ті порушення правил дорожнього руху, які перебувають у причинному зв'язку з наслідками, а не будь-які інші [4].

Під час кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я (ст. 115–121 КК України) виникає проблема доведення, що саме дії обвинуваченого призвели до смерті чи тяжких тілесних ушкоджень. У випадках, коли смерть настала внаслідок поєднання кількох обставин (наприклад, побиття та наявні хвороби), визначальною є юридично значуща причина – та, що спричинила наслідки, навіть якщо інші обставини були допоміжними. Це встановлюється в кожному кримінальному провадженні шляхом призначення відповідних експертиз і збирання доказів.

У разі кваліфікації крадіжки (ст. 185 КК України) часто виникає питання, чи має діяння суспільну небезпеку настільки, щоб визнаватися кримінально протиправним, чи воно має розглядатись як адміністративне правопорушення (дрібне викрадення майна – ст. 51 КУпАП). Вирішальне значення у кваліфікації правопорушень проти власності мають вартість викраденого майна, спосіб вчинення правопорушення, спрямованість умислу.

Ще однією проблемою є відсутність єдиного підходу до тлумачення й оцінки ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, що призводить до помилок у кваліфікації у судовій практиці. Так, розбій (ст. 187 КК України) передбачає напад з метою заволодіння майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я. Суди по-різному оцінюють ступінь небезпеки застосованого насильства – іноді навіть легкі удари визнаються достатніми для кваліфікації як розбій, іноді ж лише як грабіж (ст. 186 КК України). У вказаних випадках, крім ознак об'єктивної сторони, важливе кримінально-правове значення мають також ознаки суб'єктивної сторони, насамперед вина, які проявляються через принцип суб'єктивного ставлення та їх опис у диспозиціях норм Особливої частини Кримінального кодексу України.

Не менш складною проблемою правозастосування є велика кількість оціночних понять у Кримінальному кодексі України для опису об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, що призводить до різного тлумачення тих самих об'єктивних ознак кримінального правопорушення у судовій практиці. Верховний Суд України намагається виробити єдині підходи до їх розуміння, проте на рівні місцевих та апеляційних судів існує значна різниця в їх застосуванні. Вирішення цієї проблеми нами вбачається насамперед через підвищення рівня законодавчої техніки й уникнення оціночних понять на законодавчому рівні.

Висновки. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення має важливе кримінально-правове значення та характеризує зовнішній прояв кримінального правопорушення. Точне встановлення ознак об'єктивної сторони впливає на встановлення моменту закінчення кримінального правопорушення, має істотне значення для кваліфікації кримінального правопорушення, допомагає відмежувати суміжні склади кримінальних правопорушень, дає можливість суду в кожному конкретному випадку правильно визначити характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення та вибрати справедливий та достатній захід кримінально-правового впливу. До основних проблем правозастосування в процесі встановлення ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення слід віднести такі: доведення причинно-наслідкового зв'язку; оцінка наслідків кримінальних правопорушень із матеріальним складом через різне розуміння моменту закінчення кримінального правопорушення; наявність оціночних понять у Кримінальному кодексі України для опису об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення; недостатня уніфікація судової практики; недосконалість законодавчої техніки.

Література:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 17.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Панов М. І., Зінченко І. О., Володіна О. О. Основи кваліфікації злочинів : навч. посіб. Харків : 2019. 378 с.
3. Балобанова Д. О., Газдайка-Василишин І. Б. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. 60 с.
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 21.08.2019 у справі № 682/956/17: провадження № 13-31к19. URL: https://zakon.cc/court/document/read/84153057_1e751faa.

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. [The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine from 05 April 2001]. Data onovlennia: 17.05.2025. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
2. Panov, M.I., Zinchenko, I.O., Volodina, O.O. (2019). Osnovy kvalifikatsii zlochyniv [Fundamentals of Crime Qualification]. Navch. posib. Kharkiv. 378 p. [in Ukrainian].
3. Balobanova, D.O. & Hazdaika-Vasylyshyn, I.B. (2025). Obiektivna storona kryminalnoho pravoporushenia [Objective element of a criminal offense]. Navch. posib. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 60 p. [in Ukrainian].
4. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 21.08.2019 u spravi № 682/956/17: provadzhennia № 13-31ks19. Retrieved from: https://zakon.cc/court/document/read/84153057_1e751faa [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 30.09.2025

Дата прийняття статті: 28.10.2025

Опубліковано: 28.11.2025